

УДК 801.631.5:001.8(045)

МЕТАФОРА В МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ПАРАДИГМІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Шапран Д.П.

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Досліджено особливості метафори як пізнавального інструменту в сучасних умовах поліпарадигмальності та формування нових світоглядно-методологічних підходів до наукового пізнання світу. Визначено основні напрями сучасних досліджень щодо ролі метафори в процесах смислоутворення та дескрипції в різних сферах науки й культури. Окреслюється коло загальних закономірностей появи та функціонування метафор-термінів, якими послуговується мова сучасної науки. Метафора аналізується як комплексний феномен, що базується насамперед на комплексності людської свідомості. На основі інтегрування й узагальнення особливостей інтерпретації метафори в міждисциплінарній парадигмі визначаються її властивості як універсального методологічного інструменту когнітивного процесу.

Ключові слова: метафора, когнітологія, наукова мова, термін, поліпарадигмальність.

Постановка проблеми. У сучасній науці відбувається становлення нової наукової парадигми на підставі використання нових понять і нових методів дослідження. Цей процес характеризується стиранням міждисциплінарних меж та постійним зростанням креативно-інтерпретаційної діяльності вчених шляхом створення нових світоглядно-методологічних настанов наукового пізнання, яке виводить гуманітарні методи й терміни на загальнонаукові позиції. Одним із центральних понять у сучасній науковій парадигмі вважають метафору, що зумовлено проникненням метафори до сфер науки, пов'язаних з процесами пізнання та мислення. Мова науки стає інструментом вербалізації процесу виведення наукового знання, засобом комунікації в науковій сфері діяльності суспільства, а метафора в цьому процесі розглядається як універсальний інструмент пізнання світу. Це, своєю чергою, веде до інтеграції наукового знання в напрямі методологічної універсальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У численних працях, присвячених дослідженню

різних аспектів метафори, неодноразово зазначалося, що науковий інтерес до метафори сприяв взаємодії різних напрямів наукової думки, їх консолідації (О.Е. Акимов, Н.Д. Арутюнова, М.С. Каган, М.А. Кузьміна, О.Н. Лагута, С.А. Панкратова, Д.П. Шапран, Л.І. Шрагіна та ін.). Величезний потік робіт про метафору сьогодні пов'язується з її роллю в процесах смислоутворення та дескрипцією метафоричних новотворів у найрізноманітніших сферах науки й культури, включаючи музику та математику. Кожна галузь науки ставить перед собою різні завдання, вивчення метафори здійснюється в різних аспектах, за допомогою різного наукового апарату.

О.М. Лагута, конкретизуючи й розмежовуючи предметний зміст метафоричних досліджень, виділяє: 1) філософську метафорологію, де розглядається розмежування буквального й метафоричного значень, співвідношення метафори та понятійної системи; 2) логічну метафорологію, що вирішує два питання: референціональне та феноменологічне; 3) психологічну метафороло-

гію, що розглядає проблеми розуміння метафори різними категоріями людей залежно від віку, статі, професії тощо; 4) власне лінгвістичну метафорологію, в основу якої покладено структурно-семантичний, асоціативно-когнітивний та інтерпретаційний підхід до аналізу метафори [10].

Л.М. Алексєєва, зважаючи на взаємозв'язок буквального й метафоричного значення тієї чи іншої концепції метафори, виділяє в наявних теоріях 4 основних напрями: 1) концепції, серед яких центральне місце займає нове, переносне значення слова природної мови; 2) концепції, що встановлюють спільність між прямим та переносним значенням; 3) концепції, що утверджують доцільність вивчення лише старого (прямого) значення слова як основи створення переносного значення слова; 4) «парадоксальні» концепції, що розглядають семантичну схожість референтів як їхню несхожість – когнітивні та психолінгвістичні аспекти вивчення метафори [2, с. 34].

Вдалою спробою комплексного підходу до аналізу наукової метафори, яка поєднала когнітивний, культурологічний і семантичний напрям є загальна семіотична концепція метафори Г.С. Баранова, який трактує метафору як «модельно-символічну знакову систему» [4, с. 101] і доводить, що семіотична концепція намагається на базі семіотики як інтеграційної теорії семіозису узагальнити результати, досягнуті синтактикою, семантикою, прагматикою та когнітологією [4, с. 85].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальною залишається потреба в комплексному міждисциплінарному вивченні особливостей метафори, оскільки наявні дослідження, попри свою численність, або мають фрагментарний характер, або являють собою спеціалізований, певною мірою однобічний, розгляд проблеми. Необхідність міждисциплінарного аналізу метафори диктується комплексним характером цього феномену, виходячи насамперед з комплексності людської свідомості, яку не можна віднести виключно до раціональних чи чуттєво-образних структур.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження метафори як універсального методологічного інструменту когнітивного процесу на основі інтегрування й узагальнення особливостей її інтерпретації в міждисциплінарній парадигмі.

Виклад основного матеріалу. У науці на першому плані, безумовно, стоїть раціональна сфера з її логічними структурами мислення, однак лише в поєднанні з емоційно-чуттєвими складовими воно утворює цілісну структуру, де метафорі відведено роль внутрішнього інтегративного механізму, який поєднує весь комплекс людської свідомості. Як свого часу зазначав М.С. Каган, на міждисциплінарному рівні «декілька дисциплін, звернених до вивчення загального об'єкта, в процесі комплексного дослідження обмінюються інформацією, знаходячи можливість переведення мови кожної з них на мову інших» [8, с. 28].

Сучасна наука, описуючи різноманітні процеси, поряд з використанням звичайних буквальних виразів удається до «залучення ймовірнісних міркувань» [14]. У точці поєднання цих двох понятійних схем і зароджується метафора, а, як відомо, представлення одного за допомогою іншого і є невід'ємною складовою та головною ознакою

наукового методу. У своїх засадничих принципах наука єдина, а її єдність пов'язана з єдністю та цілісністю всього у світі, і саме метафора виступає тим «ключем, який відчиняє всі потаємні двері свідомості і, в той же час, містком, що дозволяє перейти через наукову однодисциплінарність» [10, с. 32]. Такий спосіб пізнання М. Розов називає «шляхом методологічного мислення, шляхом метафор і категоріальних програм, що дозволяє запозичувати досвід віддалених галузей знання» [16, с. 15].

Метафора постає гносеологічним інструментом, за допомогою якого опосередковується перехід до нового знання, встановлюється схоже, аналогічне, близьке до вже відомого, у зв'язку з чим методологічне мислення можна розглядати як тотожне метафоричному мисленню. Метафора стає засобом методологічного об'єднання наук, що й пояснює широку представленість її в сучасній мові науки. Цей принцип став загальнонауковим, фундаментальним, а вчені різних наукових сфер звертаються до розуміння та класифікації нових фактів за допомогою тих схем, образів і цілих парадигм з інших наук, осмислення яких відбувається метафорично.

Розглянемо загальні закономірності, які допоможуть отримати цілісну картину появи та функціонування метафор-термінів, якими послуговується мова сучасної науки.

Першою такою закономірністю можемо вважати універсальність метафори, на якій наголошував ще О. Потебня, стверджуючи, що метафоричність є повсякчасною властивістю мови, і перекладати ми можемо лише з метафори на метафору [15, с. 434]. Універсальність метафори можемо розглянути відповідно до певних функцій, виконуваних нею. Безперечно, пріоритетними в науковому дискурсі є пізнавальна та евристична, завдяки яким осмислюється новий об'єкт дослідження на підставі знань про інші типи об'єктів, а метафора дозволяє автору сформулювати своє відкриття, а користувачеві – зрозуміти новизну та створювати власні інтерпретації його розуміння. Аналіз названих функцій в науковій літературі представлений дуже широко.

Варто також звернутися до адаптаційної функції, яка виявляється в тому, що в процесі пізнавальної діяльності людина пристосовується до мінливих навколишніх умов, а мова забезпечує нас метафорами, необхідними для освоєння потоку нової інформації. Такої думки дотримується Ю. Манін, автор відомої книги «Математика як метафора», у якій він постулює: «Математична теорія – це запрошення до побудови працюючих моделей. Математична метафора – це запрошення до роздуму про те, що ми знаємо. У статистичних дослідженнях у суспільних науках статус частенько коливається між моделлю та метафорою» [11, с. 35].

Визначивши поняття універсальності метафори як засадниче, що зумовлено не лише специфікою пізнавальної діяльності людини, а й характером сучасної науки, яка припускає певну апроксимацію методів та висновків досліджень, можемо ще раз наголосити на статусі метафори як компоненті наукового мислення й методології. З універсальності метафори можемо вивести також таку її закономірність, закладену в самій

природі метафори, як стереотипність, яка дозволяє співвимірювати нове з певними життєвими еталонами, які вже склалися й існують в людському досвіді. Таким чином прискорюється процес засвоєння нового досвіду.

Зважаючи на те, що в основу метафоричного перенесення покладено когнітивний механізм перекатегоризації, тобто свідомого чи несвідомого переведення якогось об'єкта думки з однієї семіотичної рубрики до іншої, наступною закономірністю можемо вважати концептуальну категоризацію, що є способом структурування власного світу. Поява її зумовлена можливістю розвитку певних структур і зон мозку, здатністю до категоризації складових колишнього досвіду. Доречно тут вважати думку О. Зубкової [6; 7], яка знову ж таки називає джерелом концептуальної категоризації семіотичну категоризацію, яка формується в семіотичній карті й набуває чітких рис у просторі концепту. Семіотична категоризація визначає об'єкти, предмети та явища навколишнього світу, завдяки чому індивід має здатність формувати уявлення про предмет, не маючи його в зоні зорового сприйняття.

Ще однією закономірністю метафори можемо вважати здатність її до структурування когнітивної діяльності людини. Полягає вона в тому, що людина, постійно змінюючи умови свого життя, засвоюючи потоки нової інформації, користується метафорами для оброблення, структурування інформації, не лише формуючи уявлення про об'єкти пізнання, а й визначаючи спосіб мислення. Так метафори відіграють вирішальну роль у процесі реорганізації наукового знання, тобто такої структуризації, яка зводиться до нескінченного введення термінів, понять та методів.

Визначальною закономірністю метафори вважаємо також здатність її до трансформації, що спричиняє розширення наукового знання в цілому, оскільки метафора виступає основним засобом переведення знання з однієї галузі до іншої. Трансформативний характер метафори можна пояснити наявністю в суб'єкта потреби до інтерпретації: «Своєрідність метафоричної думки полягає в тому, що вона є формою взаємодії двох автономних типів мислення – концептуального та візуального» [5, с. 11].

Зважаючи на те, що метафора виступає посередником між емпіричним досвідом та мисленням і здатна синтезувати як образи, так і поняття, у ній можна виявити зворотні трансформації: від образу до поняття й від поняття до образу. Таким чином, метафори можуть переходити з розряду вербальних у розряд невербальних і навпаки, звідси можемо говорити про 2 види трансформацій: вербальних і невербальних, а саму метафору можна представити як вербально-невербальну форму репрезентації знання.

Список літератури:

1. Акимов О.Е. Конструктивная математика / О.Е. Акимов. – М.: Изд. Акимова, 2005. – 294 с.
2. Алексеева Л.М. Метафорическое терминопорождение и функции терминов в тексте Текст.: дисс. докт. филол. наук / Л.М. Алексеева. – Пермь: Перм. гос. ун-т, 1998. – 357 с.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Изд-во «Языки русской культуры», 1999. – 896 с.
4. Баранов Г.С. Научная метафора: модельно-семиотический подход. Часть I Текст / Г.С. Баранов. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 1992. – 112 с.

Таким чином у свідомості відбувається нівеляція ознаки конкретного концепту, «підлаштування» певних елементів під метафоричний образ. Так, наприклад, концептосфера маркетингу, маючи інтегративний характер, охоплює різноманітні ділянки людської діяльності та репрезентує досвід не тільки в галузі купівлі-продажу, а й безпосередньо пов'язана з соціологією, психологією, філософією, культурою, побутом, способом життя тощо, що, в свою чергу, розкриває широкі можливості для зіставлень і аналогій. Орієнтуючись на різні концептуальні сфери та культурні стереотипи суспільного життя у виборі термінологічної назви, її творці включають новий об'єкт у науковий контекст шляхом розкриття його суттєвих властивостей образно-мовними засобами (наприклад, *ефект канібалізму, дикий маркетинг, ефект стадності* та ін.). Основу метафори складають аналогії, які дають нам можливість побачити певний предмет або ідею через призму іншого предмета або ідеї, що дозволяє застосувати знання й досвід, набуті в одній сфері, для вирішення проблем в іншій сфері. Саме таким чином здійснюється поширення знань від однієї наукової парадигми до іншої, красномовною ілюстрацією до чого є явище ретермінологізації.

У цьому зв'язку В. Ньот пропонує розглядати метафору як іконічний знак особливого роду разом з картинними зображеннями та діаграмами, а іконічність метафори розглядає як таку, що ґрунтується на чинниках людського досвіду та свідомості [12]. Трансформації метафор з мови однієї науки в іншу, як вказує Г.С. Баранов, виконують функції екстраполяції, аналогізації, моделювання та гіпотетування [5, с. 27]. Унаслідок цього відбувається не лише зближення наук, що різняться предметними сферами, і посилюється взаємодія між ними, а й формуються комплексні міждисциплінарні проблеми та напрями досліджень на підставі універсалізації мовних засобів науки й посилення інтегративної ролі когнітивістики. Такі тенденції сучасного стану розвитку науки дають нам підстави вважати метафору основним знаряддям концептуальних перенесень між різними науковими дисциплінами, а трансформації метафор з однієї сфери до іншої – найбільш поширеним варіантом таких трансформацій.

Висновки і пропозиції. Метафори сприяють запозиченню методологічних та методичних прийомів з одних наук і поширенню їх на широке коло інших як загальнонаукових принципів, збагачуючи при цьому методологічно-методичний арсенал та відкриваючи нові аспекти досліджень.

Через призму метафор моделюються наукові процеси та явища, тому вважаємо перспективним подальший розгляд загальних тенденцій використання метафори в науці, що допоможе з'ясувати критерії методологічно ефективною метафоризації як одного з методів наукового пізнання.

5. Баранов Г.С. Роль метафоры в теоретическом познании и репрезентация социальной реальности: Автореф. дис. доктора филос. наук. – Новосибирск, 1994.
6. Зубкова О.С. Некоторые когнитивные аспекты формирования метафоры / О.С. Зубкова // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. 2010. № 2(14) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://scientific-notes.ru/pdf/014-17.pdf>
7. Зубкова О.С. Условия возникновения метафоры / О.С. Зубкова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2011. – № 5(1). – С. 306–312.
8. Каган М.С. Взаимоотношение наук, искусств и философии как историко-культурная проблема / М.С. Каган // Гуманитарий. Ежегодник. – № 1. – СПб, «Петрополис», 1995. – С. 14-28.
9. Кузьмина М.А. Метафора как элемент методологии современного научного познания / М.А. Кузьмина // СОЦИС – Социологические исследования, 2006. – № 2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kirdina.ru/doc/news/9mar06/1.pdf>
10. Лагута О.Н. Метафорология: теоретические аспекты. В 2 ч. Часть 1 / О.Н. Лагута. – Новосибирск, НГУ, 2003. – 114 с.
11. Манин Ю.И. Математика как метафора / Ю.И. Манин. – М.: МЦНМО, 2008. – 400 с.
12. Нёт В. Текст как пространство / В. Нёт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.philology.nsc.ru/journals/kis/pdf/CS_06/cs06net.pdf
13. Панкратова С.А. Когнитивно-семантические аспекты метафорического моделирования / С.А. Панкратова // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2009. – № 87 [Электронный ресурс]. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n>
14. Пригожин И. Порядок из хаоса / И. Пригожин, И. Стенгерс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://drgng.dp.ua/library/chaos/00.htm>
15. Потенция А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потенция. – М., 1976. – 616 с.
16. Розов М.А. Методологическое мышление и задачи университетского образования / М.А. Розов // Философский факультет, 2000. – № 1. – С. 5-17.
17. Сысолятина О.Н. Вербальные и невербальные формы репрезентации знания / О.Н. Сысолятина // Дис. канд. филос. н. – Киров, 2004.
18. Шапран Д.П. Функціонально-когнітивні аспекти в термінології маркетингу / Д.П. Шапран // Інтелект. Особистість. Цивілізація: Тематичний збірник наукових праць із соціально-філософських проблем. Вип. 12. – Кривий Ріг, ДонНУЕТ, 2016. – С. 65-73.
19. Шрагина Л.И. Метафоричность как интегративный показатель креативности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bib.convdocs.org/v15619>

Шапран Д.П.

Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского

МЕТАФОРА В МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ПАРАДИГМЕ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация

Исследуются особенности метафоры как познавательного инструмента в современных условиях полипарадигмальности и формирования новых мировоззренчески-методологических подходов к научному познанию мира. Определены основные направления научных исследований о роли метафоры в процессах смыслообразования и дескрипции в различных сферах науки и культуры. Очерчивается круг общих закономерностей появления и функционирования метафор-определений, используемых в языке современной науки. Метафора анализируется как комплексный феномен, основанный прежде всего на сложности человеческого сознания. На основе интегрирования и обобщения особенностей интерпретации метафоры в междисциплинарной парадигме определяются ее свойства как универсального методологического инструмента когнитивного процесса.

Ключевые слова: метафора, когнитология, язык науки, термин, полипарадигмальность.

Shapran D.P.

Donetsk National University of Economics and Trade named after MykhailoTugan-Baranovsky

METAPHOR IN TRANSDISCIPLINARY PARADIGM: METHODOLOGICAL ASPECT

Summary

The article deals with characteristic properties of metaphor as an informative tool in the modern context of polyparadigmaticalness and new ideological and methodological approaches to world scientific cognition developing. The research areas as for the role of metaphor in the processes of sensemaking and description in various sectors of science and culture are defined. Common denominators of metaphor-terms occurring and functioning in modern science language are highlighted. Metaphor is analyzed as a complex phenomenon which is based principally on the complexity of human consciousness. Features of metaphor as a cognitive process universal methodological tool are determined.

Keywords: metaphor, cognitive science, term, language of science, polyparadigmaticalness.